

УДК 344:351.746 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.26>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЇ КОРАБЛІВ, КАТЕРІВ ТА СУДЕН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО ТА НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Ляшук Р.М.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності
ORCID: 0000-0003-0137-0989
e-mail: 7roman@ukr.net*

Вичавка В.І.,

*доктор філософії за спеціальністю 081 – право,
старший викладач кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-0052-8246
e-mail: v251287@gmail.com*

Ляшук Р.М., Вичавка В.І. Правове регулювання підстав застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення Державної прикордонної служби України в умовах правового режиму воєнного та надзвичайного стану.

У науковій статті вивчено та розтлумачено зміст правових нормативних підстав застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення Державної прикордонної служби України. Дана проблема є малодослідженою.

За допомогою загальних та спеціальних методів наукового пізнання авторами досліджено закони України, чинні підзаконні нормативно-правові акти та наукові джерела що врегульовують підстави застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення Державної прикордонної служби України.

Дослідниками з'ясовано зміст та особливості правового забезпечення застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення Державної прикордонної служби України в умовах правового режиму воєнного і надзвичайного стану не проводилося.

Встановлено, що заходи правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, участь у виконанні яких беруть органи охорони державного кордону, визначають можливість, необхідність та підстави застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення Державної прикордонної служби України.

Більшість підстав застосування зброї кораблів та катерів можуть бути спрямовані на забезпечення заходів правового режиму воєнного, а в окремих випадках, й надзвичайного стану. В таких умовах може змінюватись підпорядкування кораблів, катерів та суден забезпечення Державної прикордонної служби України, що й визначає суб'єкта який надає дозвіл на застосування їх озброєння після попередження.

Автори приходять до висновку, що підстави застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення Державної прикордонної служби України що визначені у законах України спрямовані на примусове припинення правопорушень, злочинів, забезпечення дотримання заходів воєнного та надзвичайного стану. Форма бланкетного викладу норм що регулюють підстави застосу-

вання зброї кораблів та катерів викликає необхідність звернення до інших законів і підзаконних нормативно-правових актів України та врахування специфіки правоохоронної, службово-бойової діяльності Державної прикордонної служби України та умов правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Ключові слова: зброя кораблів, катерів та суден забезпечення, Державна прикордонна служба України, правові підстави застосування зброї, заходи примусу, службово-бойова діяльність, правовий режим, воєнний стан, надзвичайний стан.

Liashuk R., Vychavka V. Legal regulation of the grounds for the use of weapons by ships, boats and support vessels of the State Border Guard Service of Ukraine in the conditions of the legal regime of martial law and state of emergency.

The scientific article studied and explained the content of the legal and regulatory grounds for the use of weapons by ships, boats and support vessels of the State Border Guard Service of Ukraine. This problem is understudied.

With the help of general and special methods of scientific knowledge, the authors have researched the laws of Ukraine, current subordinate legal acts and scientific sources that regulate the grounds for the use of weapons of ships, boats and support vessels of the State Border Guard Service of Ukraine.

The work clarified the content and features of the legal support for the use of weapons of ships, boats and vessels.

It has been established that the measures of the legal regime of martial law or a state of emergency, in the implementation of which the state border protection authorities take part, determine the possibility, necessity and grounds for the use of weapons by ships, boats and support vessels of the State Border Guard Service of Ukraine.

Most of the reasons for the use of the weapons of ships and boats can be aimed at ensuring the measures of the legal regime of war, and in some cases, the state of emergency. In such conditions, the subordination of ships, boats and support vessels of the State Border Service of Ukraine may change, which determines the entity that grants permission to use their weapons after a warning.

The authors come to the conclusion that the reasons for the use of weapons by ships, boats and vessels of the State Border Guard Service of Ukraine, which are defined in the laws of Ukraine, are aimed at the forcible termination of offenses and crimes, ensuring compliance with measures of martial law and state of emergency. The blanket form of the norms regulating the grounds for the use of weapons on ships and boats makes it necessary to refer to other laws and subordinate legal acts of Ukraine and to take into account the specifics of the law enforcement, service and combat activities of the State Border Guard Service of Ukraine and the conditions of the legal regime of martial law or a state of emergency.

Key words: weapons of ships, boats and support vessels, the State Border Guard Service of Ukraine, legal grounds for the use of weapons, coercive measures, military service, legal regime, martial law, state of emergency.

Постановка проблеми. На Морську охорону Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) покладено низку завдань, серед них: охорона державного кордону на морі, річках, озерах та інших водоймах; контроль за плаванням і перебуванням українських та іноземних невійськових суден і військових кораблів у прилеглий зоні, територіальному морі та внутрішніх водах України та інші. Під час дії воєнного стану загони морської охорони у встановленому законом порядку можуть залучатися відповідними органами військового управління Збройних Сил України до ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту на державному кордоні України, міжнародного збройного конфлікту, відсічі збройній агресії проти України [1, ст. 9].

Виконання таких завдань тісно пов'язані із застосуванням ДПСУ заходів примусу – зброї кораблів, катерів та суден забезпечення [1, ст. 21-4]. Правомірність таких заходів залежить від дотримання визначених законодавством підстав.

Стан опрацювання цієї проблематики є недостатнім. Питання застосування заходів примусу були предметом наукових досліджень таких вчених як: В.Б. Авер'янов, О.С. Фролов, А.Т. Комзюк, Т.О. Коломоєць, М.І. Мельник, Л.Г. Чистоклетов та інших. Все ж, зважаючи на зміни та доповнення законодавства, комплексного дослідження правового регулювання підстав застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ в умовах правового режиму воєнного і надзвичайного стану не проводилося.

Метою статті є розгляд правових підстав застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ в умовах правового режиму воєнного і надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу. Зброя кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ – це різні види зброї і технічних засобів, що забезпечують її застосування, які встановлюються на кораблях, катерах, суднах забезпечення та призначені для припинення правопорушень, віднесених до компетенції ДПСУ [2, с. 158].

Зброя кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ застосовується без попередження з метою:

а) відбиття збройного нападу та вторгнення на територію України озброєних військових груп і злочинних угруповань [1, ст. 21-4].

Збройний напад та вторгнення на територію України озброєних військових груп і злочинних угруповань є збройною агресією проти України. Збройна агресія – це застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій як:

вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України;

блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав;

напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України;

засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях;

дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення збройної агресії;

застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів [3, ст. 1].

Обов'язком ДПСУ є участь у взаємодії зі Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями у припиненні збройного конфлікту на державному кордоні України, міжнародного збройного конфлікту та відсічі збройній агресії проти України шляхом безпосереднього ведення бойових дій, знищення сил і засобів ворога.

б) припинення збройних конфліктів та збройних провокацій [1, ст. 21-4];

Збройний конфлікт – це збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [4, ст. 1].

Провокація – це навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо, з метою штовхнути їх на згубні для них вчинки [5]. Збройна провокація (від лат. *provocatio* – виклик) – це агресивні дії з метою розв'язання збройного конфлікту, виправдання втручання у внутрішні справи іншої держави. Можуть здійснюватись у вигляді нападу на прикордонну охорону, порушення державного кордону, захвату об'єктів, вторгнення на територію держави, в її внутрішні води і повітряний простір, вчинення диверсій [2, с. 110].

Органи ДПСУ повинні переривати, зупиняти та відбивати у взаємодії із Збройними Силами України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, відповідними правоохоронними органами збройні та інші провокації на державному кордоні України. Для припинення збройних конфліктів і провокацій, в тому числі в умовах воєнного і надзвичайного стану, військовослужбовці та працівники ДПСУ мають право застосовувати озброєння кораблів, катерів та суден забезпечення та безпосередньо вести бойові дії.

в) відбиття нападу (надання допомоги для відбиття нападу) на кораблі, катери і судна забезпечення ДПСУ, інші судна (у тому числі повітряні) під Державним Прапором України, а також на пункти пропуску (пункти контролю) через державний кордон України [1, ст. 21-4];

Відбиття – це відкидання зустрічним ударом. Протидія наступові, нападу супротивника силою, боєм [6]. Напад – це насильницькі дії, які виявляються у вторгненні (тобто відкритому про-

никненні в приміщення підрозділів ДПСУ, пункти пропуску (пункти контролю) через державний кордон України або контрольні пункти в'їзду-виїзду всупереч установленому режиму роботи об'єкта, діючим правилам пропускнуго режиму, вимогам посадових осіб або волі осіб, які в цих приміщеннях мешкають, чи волі власників транспортних засобів, які їм належать), а також насильницькі дії, що не пов'язані з вторгненням у приміщення, кораблі, катери, судна забезпечення та повітряні судна Держприкордонслужби, інших військових формувань та правоохоронних органів України, але спрямовані на їх пошкодження або знищення. Напад як такий не перестав ним бути, якщо його лише зупинено і в кожному мить він може розпочатися знову. Напад вважається закінченим, якщо він перерваний захистом або припинений самим нападником [2, с. 114].

г) припинення збройного опору [1, ст. 21-4];

Припиняти – це зупинити рух кого-, чого-небудь на якийсь час. Переривати яку-небудь дію, процес, стан тощо, що триває. Змушувати кого-небудь перестати робити щось [7]. Під збройним опором розуміється застосування злочинцем (противником) бойової техніки, вогнепальної або холодної зброї чи інших небезпечних предметів з метою протидії прикордонникам у виконанні ними своїх службових обов'язків, пов'язаних з його затриманням.

г) примусового припинення польоту шляхом пошкодження або знищення безпілотного повітряного судна поблизу або над кораблем, катером або судном забезпечення ДПСУ [1, ст. 21-4];

Безпілотне повітряне судно – це повітряне судно, призначене для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються за допомогою спеціальної станції керування, що розташована поза повітряним судном. До безпілотних повітряних суден належать безпілотні некеровані аеростати і дистанційно пілотовані повітряні судна [8, п. 1].

д) проведення спеціальних операцій, пов'язаних із знешкодженням озброєних осіб, ліквідацією незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [1, ст. 21-4];

Спеціальна операція – це сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем та часом спеціальних дій підрозділів Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, спрямованих на створення умов для досягнення стратегічних (оперативних) цілей, які проводяться за єдиним задумом самостійно або у взаємодії з військовими частинами, іншими підрозділами Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів України та інших складових сил оборони для виконання завдань [3, ст. 1].

Знешкодження – це позбавлення здатності, можливості завдавати шкоди; робити нешкідливим [9]. Ліквідація – це припинення існування, знищення чого-небудь [10].

Незаконне воєнізоване або збройне формування (група) – це збройна група людей, організована без дотримання норм чинного законодавства, не підконтрольна законному уряду. Під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка. Під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю [11, ст. 260].

Терористична організація – це організація, що створена з метою здійснення терористичної діяльності або, що визнає можливість використання у своїй діяльності тероризму.

Злочинна організація – це стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени або структурні частини якого за попередньою змовою організувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп [12].

Зброя кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ застосовується після здійснення попереджувальних пострілів з метою:

а) затримання судна, що порушило законодавство про державний кордон України, її прилеглу зону або виключну (морську) економічну зону (у тому числі під час переслідування по гарячих слідах, що розпочалося у внутрішніх водах України, її територіальному морі, прилеглій зоні або виключній (морській) економічній зоні) у разі невиконання вимоги зупинитися, якщо судно намагається зникнути, а інші можливості для його зупинення вичерпані [1, ст. 21-4];

У випадках виявлення порушень законодавства про виключну (морську) економічну зону України, прилеглу зону України або норм міжнародного права, Морська охорона ДПСУ може

здійснювати зупинення, огляд та затримання чи арешт суден та/або членів їх екіпажу, крім військових кораблів та інших державних суден, які використовуються з некомерційною метою [13].

Метою застосування озброєння кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ, в цьому випадку, є забезпечення припинення правопорушення та затримання суден. Застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ здійснюється щодо тих суден, які порушили законодавство України про державний кордон України, її прилеглу зону або виключну (морську) економічну зону, а також під час переслідування по гарячих слідах, що розпочалося у внутрішніх водах України, її територіальному морі, прилеглий зоні або виключній (морській) економічній зоні) у разі невиконання вимоги зупинитися, якщо таке судно намагається зникнути, а інші можливості для його зупинення вичерпані [13, ст. 3; 14, ст. 19].

Іноземне невійськове судно, яке перебуває в територіальному морі і внутрішніх водах України, затримується органами ДПСУ та конвоюється в найближчий порт або інший відповідний пункт у випадках, якщо:

судно на шкоду безпеці України займається збиранням інформації або чинить будь-який інший акт, ворожий Україні;

судно перебуває у районі, оголошеному компетентними органами України у встановленому порядку тимчасово закритим для плавання;

судно незаконно займається будь-якою промисловою, дослідницькою або пошуковою діяльністю, скиданням і захороненням речовин, шкідливих для здоров'я людей або живих ресурсів вод, чи інших відходів і матеріалів;

судно провадить висадку чи посадку людей, вивантаження чи навантаження вантажів у не встановлених для цього місцях або у встановлених місцях, але без дозволу компетентних органів України;

судно здійснює без дозволу компетентних органів України підняття в повітря або прийняття на борт літальних апаратів;

члени екіпажу або інші особи, які перебувають на судні, пошкоджують прикордонні знаки, засоби навігаційного огороження, кабелі зв'язку, інші підводні або надводні об'єкти, що належать Україні;

капітан судна не пред'явив необхідних судових і вантажних документів;

судно не підкоряється розпорядженням представників органів Державної прикордонної служби України або інших компетентних органів України;

судно перебуває в територіальному морі України, внутрішніх водах України на порушення правил, міжнародних договорів України або загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

б) припинення ворожих дій суден щодо узбережжя України, підводних та надводних об'єктів України [1, ст. 21-4].

Припиняти – це зупинити рух кого-, чого-небудь. Переривати яку-небудь дію, процес, стан і т. ін., що триває. Змушувати кого-небудь перестати робити щось [7]. Ворожими діями суден щодо узбережжя України, підводних та надводних об'єктів України є заподіяння шкоди, руйнування, створення загроз, напади, блокування, провокації та інші дії.

Озброєння кораблів та суден ДПСУ може використовуватися не лише для припинення правопорушень, а для подання сигналу тривоги, виклику допомоги, здійснення попереджувальних пострілів. Такі дії здійснюються як крайній захід у разі несправності, неможливості скористатися засобами зв'язку, неможливості подання сигналу тривоги, виклику допомоги іншими засобами [1, ст. 21-4].

Командир корабля, катера, судна забезпечення ДПСУ оцінює обстановку що склалася та приймає рішення щодо здійснення попереджувальних пострілів. Попереджувальні постріли повинні виконуватись лише у безпечному напрямку. Мета здійснення попереджувальних пострілів є повернення уваги правопорушника, спонукання його припинити правопорушення без заподіяння йому шкоди.

Зброя корабля, катера, судна забезпечення ДПСУ, після здійснення попереджувальних пострілів, застосовується проти правопорушників з дозволу командира (начальника), у підпорядкуванні якого перебуває корабель (катер, судно забезпечення) ДПСУ [1, ст. 21-4].

Умови режиму воєнного і надзвичайного стану впливають на зміст правового регулювання підстав застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [15, ст. 1].

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини та громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [16, ст. 1].

Заходи правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, участь у виконанні яких беруть органи охорони державного кордону, визначають можливість, необхідність та підстави застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ.

Більшість підстав застосування зброї кораблів та катерів можуть бути спрямовані на забезпечення заходів правового режиму воєнного, а в окремих випадках, й надзвичайного стану. В таких умовах може змінюватись підпорядкування кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ, що й визначає суб'єкта який надає дозвіл на застосування їх озброєння після попередження.

Висновки. Отже, правові підстави застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення ДПСУ визначені у ст. 21 Законі України «Про Державну прикордонну службу України» та спрямовані на примусове припинення правопорушень, злочинів, забезпечення дотримання заходів воєнного та надзвичайного стану. Бланкетна форма норм вищезазначеного закону викликає необхідність звернення до інших законів і підзаконних нормативно-правових актів України та врахування специфіки правоохоронної, службово-бойової діяльності ДПСУ та умов правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Предметом подальших наукових досліджень у цій сфері є удосконалення правових механізмів забезпечення застосування заходів примусу ДПСУ в умовах правового режиму воєнного і надзвичайного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Державну прикордонну службу України: закон України // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003 р. № 661-IV // ВВР. 2003. № 27. Ст. 208.
2. Ляшук Р.М. Адміністративно-правове регулювання застосування силових заходів у діяльності Державної прикордонної служби України: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Акад. упр. МВС. Київ, 2010. 246 с.
3. Про оборону України: закон України // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1992, № 9, ст. 106. Ст. 1.
4. Про національну безпеку України: закон України // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2018, № 31, ст. 241.
5. Словник української мови: в 11 томах: / уклад. та голов. ред. І.К. Білодіда. Київ; Наукова думка, 1977. Т. 8, С. 144.
6. Словник української мови: в 11 томах: / уклад. та голов. ред. І.К. Білодіда. Київ; Наукова думка, 1970. Т. 1, С. 556.
7. Словник української мови: в 11 томах / уклад. та голов. ред. І.К. Білодіда. Київ; Наукова думка, 1976. Т. 7, С. 704.

8. Про затвердження Авіаційних правил України, Частина 47 «Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні»: наказ Державної Авіаційної служби України від 05.02.2019 р. № 153.
9. Словник української мови: в 11 томах / уклад. та голов. ред. І.К. Білодіда. Київ; Наукова думка, 1972. Т. 3, С. 660.
10. Словник української мови: в 11 томах / уклад. та голов. ред. І.К. Білодіда. Київ; Наукова думка, 1974. Т. 4, С. 513.
11. Кримінальний кодекс України // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131.
12. Мельник М.І. Організація злочинна// *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-75633>.
13. Про прилеглу зону України: закон України // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2019, № 3, ст. 20. Ст. 1, 3.
14. Про виключну (морську) економічну зону України: закон України // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, № 21, ст. 152. Ст. 19.
15. Про правовий режим воєнного стану: закон України // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2015, № 28, ст. 250.
16. Про правовий режим надзвичайного стану: закон України // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2000, № 23, ст. 176.